

ОКСИМОРОННІ СИНТАГМИ ІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ КОМПОНЕНТАМИ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ

Статтю присвячено актуальній проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню оксиморонних синтагм зі складниками – фразеологічними одиницями, що функціонують в українських поетичних текстах другої половини ХХ – початку ХХІ ст. У пропонованій науковій розвідці схарактеризовано оксиморони із фразеологічними компонентами, що продуктивні в сучасній поетичній мові. Проаналізовано виразально-художній і текстотвірний потенціал оксиморонних синтагм, складниками яких є фразеологічні одиниці зі структурно-семантичною трансформацією.

Ключові слова: алюзія, антитетичні відношення, бінарні опозиції, лінгвопоетика, контамінація, мовний контраст, модифікації фразеологічних одиниць, оксиморонні синтагми, поетична мова, поетичний словник, структурно-семантична трансформація фразеологізмів, субституція.

Статья посвящена актуальной проблеме современной лингвостиллистики – исследованию оксюморонных синтагм, в составе которых – фразеологические единицы, которые функционируют в украинских поэтических текстах второй половины ХХ – начала ХХІ в. В исследовании охарактеризованы оксюмороны с фразеологическими компонентами, продуктивными в современной поэтической речи. Проанализирован выразительно-художественный потенциал оксюморонных синтагм, в составе которых – фразеологизмы из структурно-семантической трансформацией.

Ключевые слова: аллюзия, антитетические отношение, бинарные оппозиции, лингвопоетика, контаминация, модификации фразеологических единиц, оксюморонные синтагмы, поетическая речь, поетический словарь, структурно-семантическая трансформация фразеологизмов, субституция, языковой контраст.

The linguistic contrast as the basis of the oxymoron syntagms and the principle of structurally-semantic organization of the poetic text is an objective linguistic and linguistic-universal universal, which reflects the aesthetic values of the poetic generation. Among the stylistic figures built on the use of antonymic tokens, oxymoron is the most semantically and aesthetically concentrated way of expressing the

contradictions of being, which represents the antitype of artistic thinking, reflects the artist's desire to learn the essence of the image, the dialectic of the depicted, is the dominant work of the poets of the second half of the 20th and the beginning of the 21st century.

The active use of complicated oxymoron structures with phraseologisms is a stylistic peculiarity of a poetic language, which expresses the creative possibilities of artistic construction of the world, demonstrates vivid ways of creating figurativeness in contemporary poetry.

The purpose of the proposed article is to analyze oxymoron syntagms with phraseological components in poetic texts of the second half of the 20th and the beginning of the XXI century. The main tasks of the scientific publication are to characterize the oxymorons, the components of which are modified phraseological units, to determine their expressive, artistic, text-creation potential and functional load within the context.

In the poetic dictionary of the second half of the twentieth and early twenty-first centuries productive oxymoron syntagms with the components - phraseological units that demonstrate the transformation of custom syntactic structures, have the effect of double actualization and are formed through the substitution, the expansion of component composition, contamination, and allusion.

Perspective, in our opinion, is the further study of the stylistic capacities of the oxymoron syntagms with the phraseological components in the poetic language.

Key words: allusion, antitheses, binary oppositions, lingvo poetics, contamination, linguistic contrast, modifications of phraseological units, oxymoron syntagmas, poetic language, poetic dictionary, structural-semantic transformation of phraseologisms, substitution.

Мовний контраст як основа оксиморонних синтагм і принцип структурно-семантичної організації поетичного тексту є об'єктивною лінгвістичною та лінгвостилістичною універсалією, яка відбиває естетичні вартості поетичного покоління. Серед стилістичних фігур, побудованих на використанні антонімічних лексем, оксиморон – найбільш семантично й естетично концентрований спосіб вираження суперечності буття, який репрезентує антитетичність художнього мислення, фіксує прагнення художника слова пізнавати сутність, діалектику зображуваного, є домінантою творчості поетів другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Активне використання ускладнених оксиморонних конструкцій із фразеологізмами – стилістична особливість поетичної мови, що виражає креативну змогу художнього конструювання світу, демонструє яскраві засоби творення

образності в сучасній поезії.

У пропонованій статті ми поставили за мету проаналізувати оксиморонні синтагми із фразеологічними компонентами в поетичних текстах другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Основними завданнями наукової публікації є схарактеризувати оксиморони, складниками яких є модифіковані фразеологічні одиниці, визначити їхній виражально-художній, текстотвірний потенціал та функційне навантаження в межах контексту.

Функційно-стилістичні особливості оксиморонів у поезії досліджували Н. Бобух [2], Е. Шестакова [8], мовознавчий аналіз різних аспектів функціонування й трансформації фразеологізмів здійснювали В. Білоноженко, І. Гнатюк [1], С. Ганжа [3], О. Коваль [4], А. Савенко [6] та ін.

На підставі проведеного аналізу встановлено, що в поетичних текстах другої половини ХХ – початку ХХІ ст. класичні фразеологічні одиниці у складі авторських оксиморонних синтагм підлягають переосмисленню, внутрішній динамізації через глибокі індивідуально-авторські протиставлення, порівняння, поєднання, зіставлення, розвивають і роблять «живими» оксиморони, які стали поетичними штампами. У поетичній мові оксиморонні синтагми набувають особливої виразності, є важливим стилістичним прийомом, підсилюють емоційність художнього тексту, дають змогу передати в незвичній формі складність та суперечність зображуваного факту, а також діалектику самого життя [2, с. 173].

Спостережено, що в поетичних текстах досліджуваного періоду продуктивні оксиморонні синтагми, у складі яких є фразеологічні одиниці, ужиті в трансформованому вигляді з настановою на виникнення нових асоціацій: *Люди часто живуть після смерті! / Вріже дуба, а ходить і їсть, / Перепродує мислі підтерті / у завулках тісних передмість* (13, с. 232); *З тобою (Грузіє) й горе – не біда, / з тобою й смуток – щастя!* (2, с. 301).

У поетичному словнику зафіксовано різновиди оксиморонних синтагм зі складниками – фразеологічними

одинацями, які демонструють трансформації узвичаєних синтаксичних структур, мають ефект подвійної актуалізації й утворені через:

1. Лексичну заміну компонентів (субституцію): *І в померезжані увійдуть ночі, / де ні жалю, ні радощів не ймуть, / а так живуть – і смерть свою жують* (13, с. 26); (пор. фразеологізм з народних казок: *живуть і хліб жують*). Прийом лексичної заміни складників фразеологічного звороту у структурі оксиморонної синтагми зумовлений його цілісністю та нарізнооформленістю й має потужні стилістичні можливості. Такі оксиморонні синтагми постають унаслідок цілеспрямованої заміни одного, кількох, а подекуди всіх компонентів фразеологічного звороту функційно схожими: *А може бути й так, / що бачити – це чути, / як сонячна ріка / струмить по стрісі круто, / і що ота трава, / яка під колесом розчавлена лежить, / в корінні ще жива, / що сміх буває плачем* (11, с. 16); пор.: *сміх крізь сльози* [7, с. 835]; *Ця дурість з розуму навіки / Безсмертне сипле нам насіння / І ми прямуємо – каліки – / За поколінням покоління* (2, с. 788); пор.: *з дурного розуму* [7, с. 274]. Унаслідок оказіональної перебудови лексичний заміник та замінюваний елемент можуть належати як до однієї, так і до різних частин мови, наприклад: *Знайомий танець, знайомі ритми – / Пластинку крутить вечір-програвач... / Та тільки голос лунає ридма, / Та тільки сміх загорнутий у плач* (7, с. 119); *Бо хвилі – скрізь – пришвидшують ходу. / Буття і вічність – жуужмом – у кредит. / Найслабші – найміцніший – щит і дот. / Час пересунення – нутра і дат* (1, с. 7); пор.: *щит і меч* [7, с. 971].

У досліджуваних поетичних текстах зафіксовано оксиморонні синтагми, утворені через заміну стилістично нейтрального, нормативного складника фразеологізму його експресивним синонімом: *Жартуючи – немов по ливні йду. / Регочучи – сльозу на сіль смакую. / Я на крихкому слові, на льоду – / тремтять вуста – звікую, все злікую* (4, с. 291); пор.: *сміх крізь сльози* [7, с. 835].

У таких оксиморонних синтагмах, модифікуючи форму стійкого звороту, автор прагне зруйнувати стереотипне

сприйняття образу, подолати абстрактність, оновити й розширити мікрообраз, надати яскравого стилістичного забарвлення. Приміром: *О, мій рідний краю, / ти наче смертний посаг – в головах. / І сива мати мій куйовдить страх* (13, с. 92); пор.: *смертне ложе* [7, с. 833]. У зазначеній оксиморонній синтагмі поняття *смерть* виражає поєднання двох культурно-ідеологічних традицій і поглядів: матеріальної сторони поняття *смерть* – «припинення існування», і сакральної (язичницької, християнської), що символізує *смерть* як один з виявів «циклічності, амбівалентності, дифузності буття. *Смерть* – це життя в новому вияві» [8, с. 116]. Оксиморонна синтагма *смертний посаг* виражає протиставлення понять не лише православної релігійної системи життєдіяльності й побутової, а й слов'янської (язичницької) традиції, яка свідчить, що жодна тризна, поховання не обходилися без ритуальних ігор, танців. З огляду на це ідея поєднання *смерті* й весільного обряду (*посагу*) демонструє з позицій духовної системи людства, що життя – це мить, відпущена людині для того, щоб вона гідно підготувала до *смерті* «посаг» – «придане» для подальшого життя в іншому світі.

2. Розширення компонентного складу: *Щось мені не страшно на цьому страшному суді / після життя в розбитій країні на хлібі й воді / хто мене може судити і чим мене можна злякати?* (3, с. 113); пор.: *страшний суд* [7, с. 870]. Оксиморонні синтагми, утворені в такий спосіб, демонструють структурно-семантичні оказіональні зміни фразеологічних компонентів для підвищення емоційності, експресивності поетичного тексту: *І ти лежав би вічність і мовчав / дозріла б з часом зірка серед стелі / і перманентно віяв з-за плеча / пекучий холод власної пустелі* (14, с. 131); пор.: *пече вогнем* [7, с. 625].

Досліджувані оксиморонні синтагми завдяки творчому переосмисленню фразеологізмів, спрямованому на створення художнього ефекту, підсилюють їхню виразність через «якісні зміни усталеного звороту, що розширює межі індивідуально-авторської думки, надає висловлюванню небуденності, актуальності» [4, с. 127]. Наприклад: *А ще ввижається Господь / посеред хмар, / і в голубих очах Його – / завжди зима. / Від того*

холоду мене / проймає в жар, / бо я не знаю, що мене – / любов чи шал (14, с. 155); *Аби ще снігу – вище димарів, / стихії дикої і милосердної стихійно. / Найвище дерево покриє у дворі – / хіба що будуть в Києві горіть / над білим-білицем хрести Софії* (5, с. 160); *Стоять на смерть – це ж треба бути живим!* (6, с. 390); пор.: *стояти на смерть* [7, с. 833].

3. Уклинювання компонента: *У безголосому світанні / спливало сонце так повільно, / ніби зходило востаннє / над сонним світом чорно-білим* (11, с. 60); пор.: *білий світ* [7, с. 30]; *Кутя з перловки. / І по склянці чаю. / Скупий Багатий Вечір. / А проте / Я серед зеків / Бога помічаю: / Він із розширених зіниць росте* (12, с. 86).

4. Зміну структури (контамінацію): *І так над плесом мертвої води – / вона живіша від живої – висне / на шелепочу сподівання корінь / і дотліває спогадами* (13, с. 248); (пор. фразеологізми з народних казок: *жива вода, мертва вода*). Оксиморонні синтагми, у яких поєднано в одному виразі два або більше фразеологічних зворотів, набувають виняткової експресії: *Я – обряд посвячення у містерії, / я – причина Космосу без матерії, / я – наосліп набране sms / за тарифом «Вісточка із небес» / Я – відсутність наслідку за причиною, / я – безглузді сповіді за чарчиною, / я – ua-статистика ги-ай-ні / і посмертне зцілення – не тобі* (14, с. 180). Для визначення семантики таких оксиморонних синтагм враховують особливості компонентного складу сталих словосполучень й особливості змісту бінарних опозицій: *Чому дурні ми? Бо розумні. / Чому ми бідні? Бо багаті. / Ця істина приходить в трумні – В останній ув сосновій хаті* (2, с. 138); пор.: *з дурного розуму* [7, с. 274];

5. Натяк (алюзію): *Це апокаліптика існування / літера за літеру – кров за кров, / перейматись всесвітом – на дивані, / а в стосунках ставити на зего* (14, с. 53); пор.: *живі мерці* [7, с. 292] і *байдики бити* [7, с. 23]. У складі таких оксиморонних синтагм є особливий різновид трансформації фразеологічних одиниць, що полягає в натяку, в асоціативному відсиланні читача до фразеологізму через фрагментарне, неточне відтворення його компонентів або моделі, натяку на зміст фразеологізму: *Нас*

садовили, нам вітальні тости / Підносили в солодкій лжі промов / А ми поетами лишались просто / І ще людьми, за будь-яких умов (9, с. 43); пор.: кривити душею [7, с. 396].

Уживання зазначених оксиморонних синтагм із структурно-семантичною трансформацією фразеологічних одиниць зумовлене «семантичною місткістю усталених зворотів, що в оказіонально-мовленнєвому вживанні переходить в окремі компоненти цих виразів» [6, с. 143]. Приміром: *А мені б ще лютості – / Реготать надривно / Над дурною мудрістю, / Мудрим марнослів'ям* (9, с. 22); пор.: *з дурного розуму* [7, с. 274] і *пусті слова* [7, с. 877].

б. Уживання афоризмів. Спостережено продуктивне використання оксиморонних синтагм афористичного характеру в поетичних текстах для посилення естетичного ефекту. Митці вживають загальновідомі висловлювання і в оригіналі, і власне українською мовою: *Тримайся, друже, / скоро біль-зима. / Я жити мушу – / з горя від ума* (14, с. 194); *Тому все завершиться тим, / що все почнеться спочатку, / западаючи в горло й лягаючи на сітчатку, / наповнюючи нас любов'ю і забуттям, / відразу, в зачатку.* (3, с. 415); пор.: вислів з Нового завіту, де Бог говорить: «*Я є альфа і омега, початок і кінець*».

В оксиморонних синтагмах, побудованих на афористичних висловлюваннях, конденсовані характерні ознаки стилю митця, у яких відбито його світобачення та світовідчуття: *Страшніше смерті, як нема де вмерти. / Коли для всіх однаково ти свій, / чужим для всіх лишаючись одначе* (10, с. 92).

Зафіксовано також оксиморонні синтагми з компонентами-фразеологізмами, які виконують роль виразника певних емоцій (прокльонів, побажань тощо). Автор використовує ефект несподіваності, алогічності, приголомшливої невідповідності між явищами, які зіставляє: *Бодай ви пропали, синочки, були б ви здорові, / у неклі запеклім, у райському раї страшнім* (13, с. 207). Такі оксиморонні синтагми демонструють змогу для реалізації суб'єктивної оцінки мовця, яка закладена імпліцитно й завжди пов'язана з емоціями, що переживає комунікант у конкретній мовній ситуації [5, с. 130]. Напр.:

Архітектура цих гробків – / бездонний річковий експрес, / Оглушливо шепоче так: – «Щоб ти втонув, згорів, воскрес!» (8, с. 91). Контраст між непоєднуваними елементами художньої дійсності та манера їх репрезентації за допомогою оксиморонних синтагм – характерна риса індивідуального стилю поетичної мови другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Естетично вагомими є оксиморонні синтагми із фразеологічними компонентами, ґрунтовані на власних назвах. Унаслідок такого протиставлення постає конденсований символ, побудований на асоціативних зв'язках минулого з теперішнім: *Шахіст – на бік – увагу, і вже – пат. – / Від Геркулеса – більший ліліпут. / Так тісно, хоча двоє лиш в купе. / Картата дійсність – за вікном – кипить* (1, с. 105).

Зафіксовано також оксиморонні синтагми, утворені через адаптацію фразеологізму до художнього тексту із застосуванням заперечного префікса *не-*: *Два наших імені і доленька одна, / якій ім'я – недоля і розлука, / і птах у небі, і порожні руки, / й не розібрати, що несе луна* (4, с. 108); пор.: *лиха доля* [7, с. 261].

Отже, у поетичному словнику другої половини ХХ – початку ХХІ ст. продуктивні оксиморонні синтагми зі складниками – фразеологічними одиницями, що демонструють трансформації узвичаєних синтаксичних структур, мають ефект подвійної актуалізації й утворені через субституцію, розширення компонентного складу, контамінацію, алюзію.

Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження стилістичних потужностей оксиморонних синтагм із фразеологічними компонентами в поетичній мові.

Бібліографічні посилання

1. Білоноженко В., Гнатюк І. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – Київ : Наук. думка, 1999. – 156 с.
2. Бобух Н. М. Антоніми в поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2009. – 463 с.

3. **Ганжа С. А.** Функційно-стилістичне спрямування у вивченні фразеологізмів сучасної української мови // Український смисл : наук. зб. / за ред. Попової І. С. – Дніпро, 2017. – С. 190–200.
4. **Коваль О. В.** Трансформація фразеологізмів як засіб увиразнення художнього тексту (на матеріалі творів ХХ століття) // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. 4. – С. 123–132.
5. **Руденко Н.** Складні та прості речення з умовною модальністю у текстах різних функціональних стилів сучасної української мови // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присвячений 70-річчю від дня народження професора С. Я. Єрмоленко / відп. ред. акад. В. Г. Скляренко. – Київ, 2007. – С. 129–132.
6. **Савенко А. О.** Прецедентні цитати як різновид дискурсивної фразеології // *Studia germanica et romanica*. Серія : іноземні мови, зарубіжна література, методика викладання. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – № 1. – С. 141–148.
7. **Фразеологічний** словник української мови: в 2 т. / уклад. В. М. Білоноженко. – Київ : Наук. думка, 1993. – Т. 1. – 984 с.
8. **Шестакова Э. Г.** Оксюморон как категория поэтики (на материале русской поэзии XIX – первой трети XX веков) – Донецк : НОРД-ПРЕСС, 2009. – 209 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **Андієвська Е.** Рожеві казани : сонети. – Київ : ВД «Всесвіт», 2007. – 220 с.
2. **Драч І.** Берло : книга поезій. – Київ : Грамота, 2007. – 912 с.
3. **Жадан С.** Господь симпатизує аутсайдерам. 10 книг віршів : збірка. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 512 с.
4. **Йовенко С.** Безсмертя ластівки. – Київ : Дніпро, 1989. – 487 с.
5. **Кашка В.** Моделі обривів : поезії. – Київ : Факт, 2005. – 196 с.
6. **Костенко Л.** Триста поезій. – Київ : Вид-во «А-ба-ба-га-ла-

- ма-га», 2012. – 432 с.
7. **Крищенко В.** Біля осіннього багаття. – Київ : Укр. письменник, 1993. – 157 с.
 8. **Метаморфози.** 10 українських поетів останніх 10 років : збірка / укл. С. Жадан. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. – 272 с.
 9. **Мойсієнко А.** Вибране : поезії і переклади. – Київ : Фенікс, 2006. – 528 с.
 10. **Олійник Б.** Вибране. Поезії. Поєми. – Київ : Етнос, 2009, – 640 с.
 11. **Пилипенко М. С.** Райдужний міст. Поезії. – Київ : Укр. письменник, 1992. – 86 с.
 12. **Руденко М.** Поезії. – Київ : Дніпро, 1991. – 413 с.
 13. **Симоненко В.** Спадщина : у 2 т. – Київ : Персонал, 2008. – Т. 1. Поезія. – 360 с.
 14. **Стус В. С.** Зібрання творів : у 12 т. – Київ : Факт. – Т. 5. – 2009. – 766 с.
 15. **Татчин С.** / Дзен. UA. – Київ : Гамазин, 2013. – 248 с.